

Аляксандр КРЫЖЭВІЧ,
старшы навуковы супрацоўнік
Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага
музея Якуба Коласа

ВЕРШ ЯКУБА КОЛАСА “ЗАГІБЕЛЬКА”

ПАЭТЫКА, МІФАЛАГІЧНЫЯ ВОБРАЗЫ І ПАРАЛЕЛІ

У артыкуле разглядаецца гісторыя напісання верша “Загібелька”. Аналізуецца прыродаапісанне Я. Коласа, падрабязна даследуюцца міфалагічныя вобразы, адлюстраваныя ў творы. Адзначаецца ўнікальнасць мастацкай выявы воднага аб’екта і праводзяцца паралелі з міфапаэтычным сюжэтам верша М. Багдановіча. Пры гэтым фіксуецца сугучнасць міфалагічных вобразаў возера ў двух класікаў айчыннай літаратуры.

Ключавыя словы: *Загібелька, маляўнічыя краявіды, возера, міфалагічны вобраз, паданне, вада.*

The article discusses the history for writing a poem “Zahibelka”. The description of nature by Y. Kolas is analyzed, mythological images reflected in the text are investigated in detail. The uniqueness of the artistic image of the water body is noted and parallels are drawn with the mythopoetic plot of the poem by M. Bahdanovich. At the same time, there is a consonance of mythological images of the lake in two classics of domestic literature.

З кожным годам даследчыкі-літаратуразнаўцы раскрываюць новыя далягяды ў вывучэнні творчасці класікаў айчыннай літаратуры. Не выключэнне творчасць і біяграфія Якуба Коласа як аднаго з заснавальнікаў сучаснай беларускай літаратуры. Біяграфія знакамітага паэта мае прагалы, а новыя жыццёвыя акалічнасці і творчыя сувязі пісьменніка раскрываюцца амаль штогод, у тым ліку дзякуючы штогадовай канферэнцыі “Каласавіны”. Аднак у спадчыне беларускага Песняра яшчэ шмат белых плямаў, не ўсе тэксты належным чынам вывучаны і расчытаны. Нават праграмныя творы вялікага фармату, як паэма “Новая зямля” ці трылогія “На ростанях”, для маладых пакаленняў набываюць новае гучанне і асэнсаванне. І гэта не ўлічваючы паасобныя вершы, якія таксама варта даследаваць і аналізаваць, бо яны разнастайныя па жанрах і шырокатэматычныя па змесце, маюць тонкія і змястоўныя вобразы, а таксама цікавыя акалічнасці напісання.

Адзін з такіх паэтычных твораў – верш-прысвячэнне Кандрату Крапіве пад назвай “Загібелька”*. Назва паходзіць ад наймення невялічкай вёскі Пухавіцкага раёна, дзе летам 1935 г. адпачываў з сям’ёй беларускі класік. Верш, напісаны ў самым канцы года, стаў адказам на эпіграму Кандрата Крапівы. Гісторыя напісання абодвух твораў мае вытокі з часу паездкі Я. Коласа ў чэрвені 1935 г. у складзе савецкай дэлегацыі ў Парыж на Міжнародны кангрэс у абарону культуры, дзе паэт выступаў з прамовай. Канстанцін Міцкевіч не любіў надоўга выязджаць з роднай Беларусі, у сталіцы Францыі ён засумаваў па ўпадабаных мясцінах,

пра што можна прачытаць у лісце (ад 2 ліпеня 1935 г.) беларускага класіка да сябра рускага пісьменніка Сяргея Гарадзецкага: “Париж – прекрасный город, много интереснейших памятников и следов большой европейской культуры. Но всё же для меня, человека полей и лесов, гораздо милее моя Белоруссия. Вот почему в Париже моё тело, а мысли и чувства в нашем прекрасном Советском Союзе” [4, с. 129]. Відаць, пасля кангрэса Я. Колас меў сустрэчу з К. Крапівой і ў размове прызнаўся, што сумуе па пухавіцкіх мясцінах, у тым ліку і Загібельцы. Менавіта з гэтай нагоды сатырык напісаў сяброўскую эпіграму:

*Быў я ў Парыжы на кангрэсе –
То ў Загібельцы, браце, лепш:
Грыбоў няма ў Булонскім лесе,
А ў Сене – хоць бы адзін лешч [5, с. 321].*

Канстанцін Міцкевіч адказаў К. Крапіве на эпіграму вершам, які атрымаўся змястоўным апісаннем прыроды і прыгожых краявідаў вёскі Загібелькі:

*Быць можа я крыху дзівак,
Але люблю я Загібельку:
Там кожны хвойнік мне сваяк,
Там ясным днём надрэчны гак
Мне суліць мяккую пасцельку.*

*Хадзіў я там, вітаў усход
І першыя праменні сонца,
Штодзень выводзяць у паход,
А з ім і хмарак карагод,
Замлеўшы смехам на сасонцы [3, с. 201].*

У першых радках Я. Колас не проста прызнаецца ў любові да маляўнічай мясціны, але адчувае з ёй немалую павязь. Народны паэт у Загібельцы настолькі добра пачуваецца, што нават тутэйшая зямля яму “суліць мяккую пасцельку”. Ён зачараваны прыродай наваколля, бо толь-

* Вёска Загібелька знаходзілася ў Талькаўскім сельсавеце. У пачатку XX ст. – урочышча, 4 двары, 16 жыхароў. Пазней пераўтворана ў вёску. Паселішча спыніла існаванне з 1938 г. Цікава, што ў гісторыка-дакументальным выданні “Памяць: Пухавіцкі раён” няма ніякіх звестак пра маленькую вёску, якой прысвяціў верш Якуб Колас.

кі ад вялікай любові “*вітаў усход*”. Аўтар тонка адчувае мясцовую прыроду і бачыць малапрыкметныя з’явы: як прамяні сонца адлюстроўваюцца “*смахам на сасонцы*”. Варта прывесці яшчэ пару слупкоў з верша:

*Ідзеш у свой абход адзін,
Мінаеш сотні наваротак.
Ускрай баркоў шатры хваін
Стаяць у постаці жанчын, –
Вітаеш іх, як родных цётка.*

*Ідзеш кілометр, два і тры,
Праходзіш пусткі, пералескі,
А песні сыплюцца згары,
Ды так, што слухаюць бары,
Надзеўшы вычварныя фескі [3, с. 202].*

Вядома, што Я. Колас часта любіў хадзіць на прыродзе адзін, быў добра знаёмы з ваколіцамі Загібелькі, мінаў “*сотні наваротак*”. Паэт падрабязна апісвае прыроду, карыстаючыся незвычайнымі алегорыямі і метафарамі, якія прасякнуты глыбокай любоўю да найпрыгажэйшых мясцін. Наваколле малюецца аўтарам нібыта жывым, адушаўлёным. Гэтая тэза пацвярджаецца, калі чытаеш пра возера і балота, што знаходзіліся недалёка ад вёскі. Мы хацелі б звярнуць увагу не толькі на апісанне маляўнічых краявідаў, але і на вобразы водных аб’ектаў, чым і каштоўны верш “*Загібелька*”:

*А вось і возера-акно,
Якога мала дзе пабачыш,
Такое дзікае яно
Сярод балоцішча адно, –
Завуць яго чамусь Грымячым.*

*Само ж балота – шыр і гмах,
Панурай немасцю акута.
Глядзіш, і горне цябе страх.
А хвоек там – мільён папах,
Дзесяткі тысяч парашутаў [3, с. 202].*

Першы слупок змяшчае ёмісты, змястоўны вобраз возера. У ім зафіксавана не толькі назва вадаёма, але і месца знаходжання – сярод “*балоцішча*”, якое “*немасцю акута*”. Вобраз водных аб’ектаў адпавядае міфапаэтычнай карціне свету беларусаў, і нездарма паэта “*горне страх*”. У традыцыйнай свядомасці водны локус, як правіла, месца небяспечнае, там жывуць розныя нячысцікі, якія могуць нашкодзіць чалавеку. Палохе аўтара водны аб’ект не толькі таму, што балота – “*шыр і гмах*”, – прычыны страху чалавека маюць больш глыбокія і старажытныя карані, звязаныя з архаічнымі народнымі ўяўленнямі. Паэт адзначае, што “*дзікае яно*”, а павяваць дзікасцю магло, пэўна, з-за няблізкай лакалізацыі ад людскога жылля. Апісваючы возера, Я. Колас адзначае яго ўнікальнасць, гаворачы, што такое “*мала дзе па-*

бачыш”. Такое стаўленне да канкрэтнага месца карэлюецца з агульным поглядам пісьменніка на сваю краіну як неверагодна прыгожы і ўтульны куточак зямлі. Міфалагізаванасці вобразу дадае і невыпадковае параўнанне возера з акном, што звязвае наш свет з падземным. Можна сказаць, што страфа верша, прысвечаная возеру, адлюстроўвае асаблівы статус воднага локуса ў народнай свядомасці. Падобнае прачытанне прыроднага аб’екта блізкае да аналагічнага міфалагізаванага вобразу, намалюванага ў вершы “*Возера*” Максімам Багдановічам:

*Стаяў калісь тут бор стары
І жыў Лясун у тым бары.
Зрубалі бор – лясун загінуў.
Во след яго ад тэй пары:
Сваё люстэрка ён пакінуў.*

*Маўляў у іншы свет вакно
Ляжыць, спакойнае, яно,
Жыццё сабою адбівае
І ўсё, што згінула даўно,
У цёмнай глыбіні хавае [1, с. 29].*

Творы класікаў беларускай літаратуры былі напісаны ў розны час (з прамежкам часу больш за 20 гадоў), аднак, перачытваючы іх, здзіўляешся сугучнасці міфалагічных вобразаў. У М. Багдановіча возера таксама – “у іншы свет вакно”, што вельмі дакладна перадае народныя ўяўленні, звязаныя з прыродным локусам. Як адзначаюць этнографы, людзі баяліся вады спаконавякоў, яна палохала загадкаваасцю, неўтаймананасцю і непрадказальнасцю. Вада лічылася ў індаеўрапейскіх народаў адной з касмічных стыхій, а таксама ачышчальным сродкам, з дапамогай якога немаўля далучаюць да грамады. Яна і важны элемент знахарскай практыкі, без яе немагчымы пераход памерлага чалавека ў іншасвет, яна мяжа паміж “гэтым” і “тым” светам, месцам душ памерлых і нячыстай сілы [2, с. 57–58]. З такімі ўяўленнямі звязана таксама ўшанаванне крыніц, культ якіх да сёння на Беларусі не проста існуе, але і ўмацоўваецца.

Архетыпавы сюжэт у М. Багдановіча больш разгорнуты, аднак пры гэтым зборны і агульны, Я. Колас жа прывязвае апісанне да канкрэтнага воднага локуса. Нельга не адзначыць, што для творчасці Канстанціна Міцкевіча характэрна ўвага да народных традыцый, у тым ліку звязаных з міфалогіяй. У гэтым плане яго спадчына яшчэ недастаткова ацэнена і прааналізавана. Гэты абсяг чакае даследчыкаў-літаратуразнаўцаў.

Між тым таямнічая мясціна, пра якую напісаў беларускі класік, знаходзіцца на поўдзень ад вёскі Рудня ў лесе на адлегласці 7-8 км, а таксама за 2,5 км на поўдзень ад вёскі Весялова, каля ўрочышча Галіны. Адносіцца возера да басейна

рэчкі Талька, правага прытока Свіслачы. Возера размешчана на ўскраіне балотнага масіву. Берагі нізкія, пераважна спадзістыя, параслі хмызняком і рэдкалесем. Возера невялікае па даўжыні і шырыні – 0,12 км і 0,11 км адпаведна. З яго ў паўднёва-ўсходнім кірунку выцякае канал Пратасевіцкі. Мясцовая легенда апавядае, што на месцы возера раней стаяў замак, які праваліўся*. Паданне можа быць сведчаннем, што ў даўнія часы возера адносілася да паклоннага. Матыў блізкі да сюжэта пра царкву, якая правалілася. Такія паданні маюць агульнаеўрапейскае распаўсюджанне. Як лічаць навукоўцы-этнографы, падобныя матывы могуць сведчыць, што на гэтых месцах у старадаўнія часы знаходзіліся язычніцкія капішчы.

Такім чынам, мы бачым у вершы Якуба Коласа паўнавагасны міфалагічны вобраз, перададзены з любоўю да краявідаў і ваколіц вёскі Загібелькі. Вобразы возера і балота не цэнтральныя, яны

* Паданне пра возера Грымячае наступнае: «Кажуць старыя людзі, што раней на гэтым месцы замак стаяў. У замку тым жыў багаты і дужа ганарлівы шляхціц. Нядобрая слава ішла ў наваколлі пра гэтага чалавека – быў ён жорсткі і скнарлівы. У пана таго была прыгажуня дачка, якую ён вельмі любіў.

Аднойчы разгулялася непагадзь – холад, вецер, дождж. Прышоў да замка нейкі здарожаны чалавек і папрасіўся пераначаваць. Жыў той прышлы ў замку два дні і дзве ночы. За гэты час ён заўважыў, як пан здзекуецца над сваімі слугамі. Тады падарожны заступіўся за слуг пана. Пану гэта не спадабалася, і ён прагнаў прышлага. Адыходзячы, вандроўнік сказаў шляхціцу: “Калі твая дачка будзе гатаваць ежу і ў яе выпадзе з рук і разаб’ецца яйка, тады твой замак праваліцца пад зямлю”.

Праз тры дні так і адбылося. Дачка ўпусціла яйка, і яно разбілася. У той жа час-момант заграмеў гром, пачаўся страшэнны лівень. Апоўначы замак праваліўся – утварылася возера. Часам яно грыміць, калі прыслушацца. Нібыта злуецца, гырчыць той жорсткі пан. Ад таго возера і завуць Грымячым» [7]. Важна адзначыць, што паданне пра возера яшчэ мусіць асобна вывучацца, бо мае цікавы змест і прыкметы архаічнасці.

Падобнае па сюжэце паданне пра крыніцу з назвай Кіпячка, якая знаходзіцца ля вёскі Вялікае Поле і лакалізуецца блізка да Свіслачы. Вялікае Поле размяшчаецца за некалькіх кіламетраў ад Талькі. З ім звязаная легенда пра царкву, што правалілася, а калі прыкласці да зямлі вуха, можна пачуць гук званоў. Лічыцца, што крынічная вада дапамагае ад хвароб вачэй, а гразь з крыніцы прыкладаюць ад галаўных болей.

ўваходзяць у агульную канву апісання прыроды. Мусіць, гэта адна з прычын, чаму даследчыкі раней не звярталіся да іх аналізу. Нельга не адзначыць, што вобраз “возера-акна” як канала з “тым” светам у Якуба Коласа сугучны з паэтычным малюнкам Максіма Багдановіча. Выкарыстанне абодвума паэтамі міфалагічных архетыпаў стварае вобраз зачараванай краіны, дзе дух старадаўніх традыцый і вераванняў напаўняе светаўспрыманне жыхароў, поўніць народную душу. Гэтаксама ў абодвух вершах возера – месца, дзе жывуць таямнічыя сілы і духі прыроды. Нездарма даследчык Ю. Пяталкоў, аналізуючы архетыпавы змест верша “Возера” Максіма Багдановіча, адзначыў, што возера-люстэрка ў псіхалагічным сэнсе – рыхтык жывая істота, чалавек да яго толькі дапасоўваецца, але ні ў якім разе не здольны навязаць яму сваю волю [6, с. 215]. З гэтага вынікае, што фальклорны архетып возера ў абодвух класікаў айчыннай літаратуры – адлюстраванне гармоніі міфалагічнага свету як важнага складніка беларускай традыцыйнай культуры.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Збор твораў : у 2 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 1 : вершы, паэмы, пераклады. – 552 с.
2. Зайкоўскі, Э. Вада / Э. Зайкоўскі, І. Крук, У. Лобач // Беларуская міфалогія : энцыклапедычны слоўнік. – Мінск : Беларусь, 2004. – С. 57–58.
3. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 2 : вершы (1911–1938). – 440 с.
4. Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Т. 18 : лісты (1908–1942). – 679 с.
5. Крапіва, К. Збор твораў : у 6 т. / К. Крапіва ; уклад., прадм., камент. С. Лаўшук. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 1 : вершы, байкі, эпіграмы, паэмы. – 462 с.
6. Пяталкоў, Ю. В. Архетыпавы змест верша Максіма Багдановіча “Возера” / Ю. В. Пяталкоў // Мастацкі свет Максіма Багдановіча: адметнасць, шматграннасць, універсальнасць : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка. – Мінск : БДПУ, 2012. – С. 213–216.
7. Возера Грымячае [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://talka.info/?page_id=87.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27 верасня 2019 г.